

Proverb and Mythopoeic Model of the World

[Príslovie a mýto-poetický model sveta]

Tatiana G. Bochina – Pavol Adamka

DOI: 10.17846/XL.2015.08.02.18-27

Abstrakt

Článok sa zaoberá binárnym modelom, ktorý tvorí systémové jadro každého príslovia a sám osebe predstavuje archetypálny model poznania sveta tak, ako sa zrodil v hĺbkinách mýtu a tvorí základ naivného i jazykového obrazu sveta, pričom si zachováva svoj význam v normatívno-hodnotovom priestore súčasnej kultúry. Prvotný zmysel viacerých známych ruských prísloví sa interpretuje v korelácii s mýto-poetickým modelom sveta starých Slovanov, s motívmi a obrazmi ďalších žánrov ľudovej slovesnosti.

Kľúčové slová

parémia, príslovie, model sveta, mýtus, kontrast, interpretácia

Mýto-poetický model sveta predstavuje kondenzované, zjednodušené zobrazenie celej sumy predstáv o svete, tak ako sa sformovali vo vnútri konkrétnej tradície, v jednote ich systémových a funkčných aspektov (porov. Mify, 1991-2: 161). Univerzálnym prostriedkom opisu sémantiky takéhoto modelu je systém binárnych príznakov, ktoré stoja vo vzájomnej opozícii. Analogický logicko-semiotický princíp je aj základom parémie: „skutočnou témou každého príslovia alebo porekadla (úslovie) nie je konkrétne lexéma, ani myšlienka, a dokonca ani nejaká konkrétna oblasť ľudskej činnosti, ale akýsi invariantný pár protikladných podstát, ktoré determinujú zmysel v konkrétnom prísloví použitých obrazov¹“ (Permyakov, 1988: 107). S mýto-poetickým modelom sveta príslovia spája nie len lingvokognitívny princíp kontrastu; mýtus príslovia chápeme ako syntetickú komplexnosť, obraznosť, konkrétnosť a súčasne i neurčitosť „ľudových súdov“.

Mýto-kreatívne vedomie, ktoré je vlastné detskému mysleniu a prebieha primárne v pravej mozgovej hemisfere, je charakteristické takými osobitosťami ako obraznosť, konkrétnosť, dominancia citových dojmov, nevyhranenosť osobnosti voči okolitému svetu, nedostatnosť logicky determinovaných pojmov a abstrakcií (Deglin, 1983: 400). Najpodstatnejšími príznakmi mýtu, podľa V. B. Kaseviča (Kasevich, 1996: 115-118) sú:

- 1) synkretickosť – spojenie „teórie“ objasňujúcej svet, súhrnu etických, morálnych ustanovení, ktoré formujú normy správania sa a umenia ako emocionálno-obrazného odrazu reality;
- 2) komplexnosť a bezprostrednosť reakcie na svet, syntetizujúca apercepcia reality na základe emocionálnych dojmov;
- 3) personifikovanosť jeho elementov, ktorá sa prejavuje v tom, že mýtus neoperuje s abstraktnými pojmami, ale s predstavami o konkrétnych tvoroch, ktoré ich funkčne supľujú;
- 4) príklon k jednoduchým opozíciám, ktoré tvoria jeho podstatu a majú potenciál vzájomne sa neutralizovať;

¹ «... подлинной темой какой-либо пословицы или поговорки является не то или иное слово, не та или иная мысль и даже не та или иная область человеческой деятельности, а некоторая инвариантная пара противопоставленных сущностей, к которой сводится смысл употребляемых в данной пословице образов» – preklad P.A.

5) absolútnosť mytologického poznania (znanosti), jeho neohraničenosť v čase (panchronizmus) a v priestore.

Konvergenca mýtov k konceptuálnej jednoduchosti a schematickému zjednodušeniu objektov vyplýva z osobitého spôsobu myslenia, pri ktorom sa kľúčové danosti zreteľne vyčleňujú z reality, z jej všednosti a mnohotvárnosti, zložitosti a protirečivosti. „Túto formu osvojenia bytia môžeme opodstatnene charakterizovať ako alternatívnu, resp. dualistickú, polarizujúcu, operujúcu absolútnymi antitézami – v opozícii k konkrétnemu, syntetizujúcemu, komparatívnemu, koordinujúcemu mysleniu“¹ (Halizev, 2002: 15). Najcharakteristickejšou je polarizácia všetkého so všetkým v tzv. druhotných, resp. „nových“ mýtoch, pričom pre archaické mýty bolo vlastné myslenie prekleňujúce, zmiernujúce protiklady v intuitívnom uchopení „všeobecnej jednoty“ (porov. Halizev, 2002: 16). Princíp binárneho modelovania sveta má svoje korene práve v archaickom mýte, v ktorom sa uprednostnila ekvipolentná, rovnocenná opozícia.

Väčšina príznakov mýtu je vlastná aj bežnému vedomiu. Tak ako mýtus, ktorý vzniká zo snahy nájsť pevné základy súcna (Avtonomova, 1988: 181), rovnako i existenciálna úroveň vedomia je nasmerovaná na potvrdenie neotrasiteľnosti základov bytia, života (Shul'ga, 1993: 26). Obvyklá kognitívna činnosť človeka, rovnako ako jeho mytologická adaptácia vo svete, je založená nie na pravidelnom a dôslednom využívaní logiky, ale na heuristických procesoch, ktoré operujú so stereotypnými a prototypovými štruktúrami. Mytologický model je v mnohom podobný naivnému modelu sveta; oba slúžia ako celostná a univerzálna „explanačná matrica pre štruktúrovanie skúsenosti“ (Kasevich, 1996: 79). Pre praktické, „bežné“ poznanie je charakteristická emocionálnosť, bezprostredná reakcia; mýtus rovnako nebyva emocionálne neutrálnym pre svojich nositeľov, ale „kolektívnym emocionálne-hodnotiacim obrazom sveta“ (Pivoev, 1991: 99).

Súčasťou bežného vedomia sú rôznorodé životné princípy, ktoré boli osvojené v procese socializácie: zvyky, normy, tradície, sociálna skúsenosť, kolektívne predstavy o svete, „pilieri zdravého zmyslu“, stereotypy a i. (porov. Shul'ga, 1993: 37). Jednou z foriem fixácie týchto princípov sú paremiologické jednotky. Preto nie je náhodou, že prísloviám je vlastná mytologickosť (túto ponímanie nie len v genetickom zmysle). Už F. I. Buslajev presvedčivo dokázal, že pôvod prísloví sa vzťahuje k najstaršiemu obdobiu „prvých zábleskov ľudského rozumu“ (Buslaev, 1861: 129). Okrem toho, mýtus i príslovie plnia rovnaké primárne funkcie – zabezpečiť konsolidáciu spoločenstva a optimálny životný tonus jeho členov (o mýte – Pivoev, 1991: 99; o prísloví – Nikolaeva, 2000: 151). Analogickými sú taktiež také charakterné znaky mýtu a prísloví, ako sugestívnosť a cyklickosť².

Poetický princíp prísloví rozvíja, a súčasne i zachováva binárny model poznania, ktorá sa zrodil z mýtu a je základom naivného i jazykového obrazu sveta. Zjednodušená, schematická predstava o poznateľnej skutočnosti, charakteristická pre kontrast, vytvára zovšeobecný obraz, oprostý od redundantných podrobností, ktorý je z jednej strany logicky presný, a z druhej strany emocionálne výrazne nasýtený. Emocionálne-hodnotiacia vlastnosť binárnych opozícií a ich jednoduchosť súvisia s perlokútívnou silou prísloví, jej vplyvom nie len na logiku, ale skôr na pocity človeka, ktorý sa pomocou precedentného textu stáva súčasťou kolektívneho vedomia.

¹ «Эту форму освоения бытия правомерно охарактеризовать как альтернативную, или дуалистическую, поляризирующую, оперирующую жесткими антитезами – в противовес мышлению конкретному, синтезирующему, примеряющему, сопрягающему» – preklad P.A.

² T.j. periodicitá opakovania tematiky a obrazov.

V našej štúdií sa zameriame na interpretáciu obrazov radu známych ruských prísloví, konceptuálny obsah ktorých sa pokúsime analyzovať vo vzťahu k mýto-poetickému modelu sveta. Objektom výskumu sú konkrétne parémie, ktorých logická (i sémantická) výstavba zodpovedá modelu neidentickosti (дезидентификация): *A nie je B*, (*pretože*) *C*, t.j. odmietania podobnosti objektov, ktoré z pohľadu dnešného recipienta patria k rozdielnym sféram života a preto sú prijímané ako originálne a dôvtipné obrazy (práca nie je vlk (zajac), šťastie nie je kôň, dážď nie je kyjak a pod.) (podrobne pozri Bochina, 2002: 110-133). Základnou metódou nášho výskumu je spôsob hermeneuticko-lingvistickej interpretácie a odhalenia prvotného zmyslu parémii pomocou ich doslovného prečítania (pozri Airapetyan, 2000). Vo svojom výklade uplatňujeme taktiež sémanticko-štylistickú a opisno-analytickú metódu, metódy kontextuálnej a konceptuálnej analýzy.

Už v roku 1876 v práci Zariiekania ako druh ruskej ľudovej poézie N.V. Kruševskij konštatoval: „Jeden pohľad (...) na svet sa zamieňa druhým, no (...) úlomky predchádzajúceho svetonázoru neumierajú, ale naďalej žijú, vrstajú do nového. Takýmto spôsobom, nové ľudové diela nevznikajú v pravom zmysle tohto slova, ale vytvárajú sa z už dávno existujúceho materiálu, čo má za následok, že nie je možné jednoznačne oddeliť diela jednej epochy od druhej: každé z nich predstavuje samo osebe akési navrstvenie. Takto „vrstvené“ diela ľudovej slovesnosti je všeobecne náročné analyzovať. Pretože sa ľudové diela nevytvárajú, ale vyskladávajú, tak v nich, rovnako ako v hudobných dielach, nachádzame stále rovnaké motívy, t.j. stereotypné prostriedky (postupy) s minimálnymi variáciami. Analýza ľudových diel musí byť, ako sa zdá, založená predovšetkým na špecifikovaní týchto motívov; toto je najstaršia a najpodstatnejšia časť ľudových diel. Takéto vydelenie je samozrejme možné len vtedy, ak sú materiálom práce ľudové diela ako celok (a k tomu diela niekoľkých rodovo príbuzných národov), a nie len jeden akýsi ich druh“¹ (Kruševskii, 1998: 39).

Napríklad, ak chceme postihnúť prvotný zmysel všeobecne známeho príslovia *Работа не волк, в лес не убежит*, je potrebné analyzovať sériu parémii s rovnakou logikou („nie je nevyhnutné ponáhľať sa so splnením úlohy, práce“) a štruktúrou *A nie je B*, (*pretože*) *C*: *Дело не волк, в лес не убежит*; *Дело (работа) не медведь, в лес не уйдет*; *Работа не черт, в воду не уйдет*; *Дело не сокол, не улетит* a i.; je potrebné nájsť „úlomky najstaršieho vnímania sveta“, usúvzť a žniť obrazy prísloví s hrdinami mýtov, motívmi ústnej ľudovej slovesnosti, s ruským jazykovým obrazom sveta.

Mýto-poetický model sveta je v prvom rade orientovaný na opis priestorovo-časových parametrov bytia. Pre temporálne koordináty sú najdôležitejšími

¹ «Одно мировоззрение народа сменяется другим, но ... осколки прежнего мировоззрения не умирают, а продолжают жить, амальгамируясь с новым. Таким образом, новые народные произведения не возникают в строгом смысле слова, а складываются из давно существовавшего материала. Вследствие этого положительно невозможно разграничить произведения одной эпохи от другой: всякое из них представляет наслоение. Амальгамированные произведения народа вообще весьма трудно поддаются анализу. Так как народные произведения не создаются, а складываются, то в них, как и в музыкальных произведениях, встречаются постоянно одни и те же мотивы, т.е. стереотипные приемы, варьирующиеся весьма незначительно. Анализ народных произведений должен, кажется, состоять, прежде всего, в выделении таких мотивов; это древнейшая и существеннейшая часть народных произведений. Выделение такое, разумеется, возможно только тогда, когда материал работы составляют народные произведения вообще (и то нескольких родственных народов), а не один какой-нибудь род их» – preklad P.A.

opozície „deň – noc“, „leto – zima“, v ktorých sa prvé členy hodnotia pozitívne a druhé negatívne (Mifý, 1991: 2, 161-163). V tomto vzťahu vystupuje vlk ako symbolická postava, prototypový predstaviteľ noci a zimy. Významný výskumník slovanských ústnych podaní, povier a obyčajov A. N. Afanasjev tvrdí, že: „vlk, vďaka svojej krvilačnej, zbojníckej povahe, získal v ľudových povestiach význam nepriateľského démona. V jeho obraze ľudová fantázia personifikovala nečistú silu nočného mraku, oblakov zatemňujúcich nebo a zimných hmieľ¹“ (Afanasev, 1995-1, 377). Svoje závery podporil množstvom dôkazov zo slovanských a indoeurópskych jazykov a folklóru: „*Лудová хаданка „пришла темнота пид наши ворота, пытается лепеты: чи дома понура?“*“ označuje vlka, psa a prasa. Slovo „*темнота*“ slúži ako metaforické označenie vlka, tak ako opačne, v iných hádankách slovo „*vlk*“ označuje nočný mrak: „*пришел волк – весь народ умолк, ясен сокол пришел – весь народ пошел*“, t.j. s príchodom vlka – noci – ľudia išli spať a s príchodom jasného sokola – dňa, slnka – sa prebudili a ponáhľajú sa do práce; „*цап-цап (козел) по полю басуе, з’цапенятами гарцуе; поты буде гарцювати, поки вовк не станет спати*“, t.j. mesiac a hviezdy, personifikované v podobách cara a kozliatok, budú svietiť dovtedy kým potrvá noc, alebo metaforicky – pokým vlk nezaľahne spať. Dôkazy našich hádaniek sa potvrdzujú i indickou predstavou, podľa ktorej Ranné Zore bojuje s vlkom a vytrháva z jeho papule slnko, t.j. zore vyvádza denné svietiace nebeské teleso z útrob nočného mraku. Epiteta vlčí a večerný sa inokedy využívajú ako rovnocenné; napr. Večernicu (Hesperus – planétu Venušu) nazývajú i ako Vlčia hviezda²“ (Afanasev, 1995-1, 378).

S predstavou vlka ako nepriateľského démona noci a zimy je spojených množstvo zákazov ohľadne realizácie určitých druhov prác počas „*temného času*“ (t.j. v noci), počas „*vlčích dní*“ (t.j. v zimnom období, ktoré je v poverách spojené s besnením vlkov), počas viacerých kalendárnych dní, napr. dní, ktoré sú venované svätým – ochrancom vlkov (Slavianskie, 1995: 414, 427). Preto sa v príslovi *Работа не волк, в лес не убежит* zdá plne zákonitou opozícia práce a vlka, ktorý symbolizuje časť dňa (roku) nevhodnú pre prácu.

Korelácia daného príslovia so synonymnými frazémami, v ktorých sa využívajú obrazy medveďa, čerta, sokola potvrdzuje, že protikladnosť práce a vlka nie

¹ «Волк, по своему хищному, разбойничьему нраву, получил в народных преданиях значение враждебного демона. В его образе фантазия олицетворила нечистую силу ночного мрака, потемняющих небо туч и зимних туманов» – preklad P.A.

² «Народная загадка: "пришла темнота пид наши ворота, пытается лепеты: чи дома понура?" означает волка, собака и свинью. Слова темнота служит здесь метафорическим названием волка, как, наоборот, в следующих загадках слово волк принимается за метафору ночного мрака: "пришел волк – весь народ умолк, ясен сокол пришел – весь народ пошел", т.е. с приходом волка-ночи люди предаются покою, а с прилетом ясного сокола-дня пробуждаются от сна и спешат на работы; "цап-цап (козел) по полю басуе, з’цапенятами гарцуе; поты буде гарцювати, поки вовк не станет спати", т.е. месяц и звезды, представляемые козлом и козлятами, до тех пор будут светить, пока не исчезнет ночь, или, выражаясь метафорически, - пока станет бодрствовать волк. Свидетельство наших загадок подтверждается индийским представлением, по которому Утренняя Зоря сражается с волком и вырывает из его пасти светозарное солнце, т.е. зоря выводит дневное светило из недр ночного мрака. Эпитеты волчий и вечерний употреблялись иногда как равносильные; так, Вечерницу (Hesperus – планету Венеру) называют Волчьей звездой». – preklad P.A.

je spojená len s konceptom času, ale i s konceptom priestoru. Predovšetkým máme na myslí opozíciu „svojho“ a „cudzieho“, v ktorej sa spájajú prírodno-prirodzené a kultúrno-sociálne korene. Ako vlk, tak i medveď, čert a sokol sú typickými predstaviteľmi cudzieho sveta, ktorý stojí v protiklade k svetu človeka. Ako sme už naznačili, determinujúcim v symbolike vlka je príznak „cudzí“, následkom čoho sa s ním spája všetko, čo pochádza „zvonku“, napríklad ženích a noví príbuzní, mŕtvy predkovia, cudzinci atď. Vlk ako mytologizovaná postava sa tradične stotožňuje s medveďom: vystupujú v rovnakých démonických predstavách, dostávajú sa do konfliktu s analogickými postavami, sú totožne prestrojení, platia voči nim rovnaké obranné zariekavania; registrujeme i analógie v spôsobe ich tabuizácie, dokonca mávajú i rovnaké pomenovanie: v rôznych oblastiach Ruska volajú slovom „бирюк“ ako vlka, tak i medveďa (pozri Dal', 1981-1: 88).

Príslovia *Дело не волк, в лес не убежит; Дело (работа) не медведь, в лес не уйдет; Работа не черт, в воду не уйдет; Дело не сокол, не улетит* zblížuje taktiež to, že sa v nich práca konfrontuje s predstaviteľmi cudzieho sveta, typické miesto prebývania ktorých sa konkretizuje priamo, alebo náznakmi v časti nasledujúceho komentára: pre vlka a medveďa – les, pre čerta – voda, pre sokola – otvorený priestor (nebo). Spomeňme i ďalšie príslovia: *Волков бояться, в лес не ходить; Счастье, что волк: обманет, в лес уйдет; Соколу лес не в диво; Черт огня боится, а в воде селится; Правит, как черт болотом; Было бы болото, а черти будут*, alebo ľudové pomenovania, napr. medveďa: *лесник, леший, лесной черт, лесной архимандрит* (podľa Dal', 1981-2: 311). A. A. Potebňa v súvislosti s parémiou *Как волка ни корми, он все в лес глядит*, konštatoval, že „do lesa“ v danom prípade neoznačuje smerom „kde stoja stromy“, ale „von“ – „na tú stranu, ktorá je v protiklade všetkému domácejmu, priateľskému, sympatickému“ (Potebnya, 1989: 212). V súlade s analyzovanými prísloviami je zrejmé, že v myslení je práca bezpodmienečne spojená so „svojím“ (naším) svetom a nemôže zmeniť svoju lokalizáciu, opustiť tento „náš“ svet – odtiaľ pochádza i myšlienka o stálom dostatku práce a zbytočnosti uponáhľanosti pri nej.

Konštatujeme, že príslovie *Работа не волк, в лес не убежит* spočiatku vyjadrovala myšlienku stabilnej prítomnosti práce v živote človeka, ktorá bola až v neskoršom období zatienená odvodeným antonymickým významom, v ktorom sa vyjadruje predstava o tom, že nie je dôležité sa s prácou ponáhľať. Pochopiť tento prvotný zmysel nám pomohlo jej usúvzťažnenie s mýto-moetickým modelom sveta Starých Slovanov¹.

S mýto-poetickým modelom sveta tak alebo onak korelujú i ďalšie parémie so štruktúrou *A nie je B, (pretože) C*. Je známe, že vzťahy komparácie, podobnosti, totožnosti a rozličnosti predpokladajú blízkosť porovnávaných objektov vo vedomí, v myšlienkovom móde (porov. Zolotova, 1998: 369). Obrazná neidentickosť sa taktiež opiera na prepojenosť subjektu a termínu porovnania *A nie je B* vo vedomí, bez ohľadu na to, akými nestotožiteľnými by sa zdali dnešnému nositeľovi jazyka.

Uznávaná osobnosť v oblasti folklóru, A. A. Potebňa tvrdil, že negácia, popieranie v ľudovej poézii sa vyvinulo z kladného porovnávania². Vo svojej klasickej práci *Мыслие и язык* uvádza: „... existencia akoby umelého príslovia

¹ Uvedená interpretácia bola prvýkrát publikovaná v časopise *Русский язык в школе* (Bochina, 2003) a bola podporená aj N.M. Šanskim: „V každom prípade, opozícia svojho (dom a práca) a cudzieho (les, vlk, medveď), stojí v prvopočiatkoch tohto príslovia“ (Šanskiy, 2003: 51; preklad P.A.).

² «есть первоначально положительное сравнение и только впоследствии стирает с себя печать происхождения» (Potebňa, 1989: 194)

„власть не сласть, а воля не завидная доля“ je možná len vďaka tomu, že v jazyku sa stali príbuznými predstavy slobody a šťastia, predstavy, že práve vôľa je závideniahodný osud. Kašubské príslovie „*тьма не ест людей, но валит их с ног*“ predpokladá vieru, že tma skutočne požíra ľudí, čo bude zrejmejším, ak si spomenieme, že „тьма“ (poľ. čma, nočný motýľ) je mytologická bytosť, totožná so srbskou vešticou – požíračkou srdcí¹ (Potebnja, 1989: 194). Rovnakú myšlienku rozvíja i v práci O niektorých symboloch v slovanskej ľudovej poézii: „*Любовь*“, – tvrdí príslovie, – „*не пожар, а загорится, не потушишь*“; z podobných neúplných porovnaní môžeme vždy takmer s určitosťou tvrdiť, že existujú plné, t.j. v tomto prípade, že láska je požiar² (Potebnja, 1989: 299).

Aby sme postihli pôvod obraznej neidentickosti *A nie je B*, je nevyhnutné vymedziť prvotný zmysel pripodobenia nesúmerných veličín A a B. Často je negácia ukazovateľom historickej blízkosti negujúcich sa objektov, ich previazanosti v národnom povedomí. V prísloví *Дождь не дубина, не убьет; беда – не смерть, в гроб не уберет* negácia identickosti dažďa a kyjaka vyplýva z pohanskej viery v boha búrky Perúna, jedným z atribútov ktorého bola i bohatterska palica – blesk, v pôvodnom archetype – dubový kyjak (Afanasev, 1995-1, 131). Táto viera sa odráža i v mnohých hádankách, napr. o daždi: *На мху, на болоте гриб-волнуху заколотит; Голенастый с голенастым на кулачки бьются*.

V starých povestiach o stvorení sveta sa hovorilo o vytvorení prvých ľudí z dreva a kameňa. A.N. Afanasjev písal o Perúnovi: „v čase jesenných búrok, bijúc svojim **kamenným** kladivom, drobiac a rozhadzujúc **skaly** – oblaky, vzýval k životu oblačných velikanov, **skamenených** chladným dychom zimy; hovoriac mytologickým jazykom: **ožívoval** kamene a tvoril z nich plemeno obrov³“ (Afanasev, 1995-2, 241; vydelené autormi). V minulosti boli predstavy o živote a kameni tesne vzájomne prepojené: kameň života, skamenený (= dočasne mŕtvy) život, oživiť kameňom a pod. Táto blízkosť v národnom povedomí robila život a kameň porovnateľnými veličinami, z ich podobnosti sa v určitom období poznania vyformovala ich asymetria: *Жизнь не камень: на одном месте не лежит, а вперед бежит*.

Odmietanie identickosti brucha (rus. живота) a nitky *Животы не нитка: надорвешь, не подвяжешь* poukazuje na mytologické spodobenie trvania ľudského života a naťahujúcej sa nitky, ktorú odmeriavajú a pretínajú panny osudu: litovská priadka Werpeja, slovanské Rožanice (Rodjenice), grécke Moiry, rímske Parcae, románske Fée a germánske Norny (porov. Afanasev, 1995-3, 164-179). Podľa predstáv Rusov, brucho je schránka života, na čo poukazuje i etymológia slova „*живот*“, spojeného s koreňom *ži-*, s jeho sémantickým významom „život človeka

¹ «Как будто несколько книжная пословица: "власть не сласть, а воля не завидная доля" – возможна только потому, что в языке рождаются представления свободы и счастья, что воля есть именно завидная доля. Кашубская пословица: "тьма не ест людей, но валит их с ног" предполагает мысль, что тьма действительно ест людей, что будет понятно, если вспомним, что тьма (польск. čta, ночной мотылек) есть мифическое существо, тождественное с серб. вештицею, съедающей сердце» – preklad P.A.

² «"Любовь, – говорит пословица, – не пожар, а загорится, не потушишь"; но из подобных неполных сравнений можно всегда почти заключить о существовании полных, т.е. в настоящем случае, что любовь есть пожар» – preklad P.A.

³ «во время весенних гроз, ударяя своим каменным молотом, дробя и разбрасывая скалы-тучи, он призывал к жизни облачных великанов, окаменелых холодным дыханием зимы; говоря мифическим языком: он оживлял камни и творил из них исполинское племя» – preklad P.A.

a zvierat'a (rus. животного); to jest bytosti živé, oživujúce telo, tvoriace pozemský život¹, a frazeologické spojenia *лишиться живота* (umrieť), *жизнот вечный* (večný život). Chápanie života-brucha, ako nitky, roztrhnutie ktorej má za následok smrť nachádzame taktiež v parémii *Дворянские животы и тонкие, да долгие: тянутся, да не рвутся; а посадские и толстые, да короткие* (Dal', 1981-1: 540).

Mimoriadne názornou je skupina negujúcich prísloví o šťastí (pozri Bochina, 2013: 244-251): *Счастье не корова: не выдоишь; Счастье не конь (не кляча): хомута не наденешь (не взнуздаешь); Счастье не лошадь: не везет по прямой дорожке; Не курочка (счастье), не прикормишь; Счастье не батрак: за вихор не притянешь; Счастье не палка, в руки не возьмешь; Счастье не кляп: в руки не возьмешь; В счастье – не в чурки: из руч не убьешь; В счастье – не в бабки: свинчаткой кону не выбьешь.*

Bez ohľadu na rôznorodosť objektov porovnávania, ktoré súčasný nositeľ jazyka považuje za originálne, dôvtipné, duchaplné obrazy, a rozdielnosť motívácií, ktoré sú v základoch týchto „nečakaných“ komparácií, uvedené príslovia sú celistvým a logicky nadväzným zobrazením konceptu Šťastie. Zväzok významov, spojených s týmto konceptom, je relatívne komplexne definovaný V. Daľom v jeho slovníku: „*счастье* (со-частье, доля, пай): 1) рок, судьба, часть и участь, доля; 2) случайность, желанная неожиданность, талант, удача, успех, спорина в деле, не по расчету (указание на пресловутый русский фатализм!); 3) благоденствие, благополучие, земное блаженство, желанная насыщенная жизнь, без горя, смут, тревоги; покой и довольство“ (Dal', 1981-4: 471). Do tejto definície je nevyhnutné doplniť pre mnohých neoddeliteľnú koreláciu šťastia s Bohom: „Samotné slovo boh, pôvodne označovalo (...) fatum. V sanskrte mu zodpovedá bhagas (od bhag – deliť) – časť, podiel, zlomok, a potom šťastie a najvyššia bytosť, ktorá má vo svojich rukách všakovaké dary; tieto rozdeľuje medzi smrteľníkov. (...) ... с-божие analogicky so slovom с-частье v rôznych slovanských jazykoch a dialektoch označuje alebo všeobecne majetok, vlastníctvo, bohatstvo¹, alebo jeho konkretizáciu – chlieb², hlavné bohatstvo roľníka³“ (Afanasev, 1995-3:187).

Príslovie *Счастье не корова: не выдоишь; Счастье не конь (не кляча): хомута не наденешь (не взнуздаешь); Счастье не лошадь: не везет по прямой дорожке* svojou obraznosťou siahajú až k predhistorickým časom, kedy hlavným bohatstvom nomádov boli ich stáda, dobytok (porov. Afanasev, 1995-1: 334); v agrárnom Rusku⁴ sa stotožnenie šťastia-bohatstva s kravou a koňom zachovalo až do 20. storočia, napr. *Не то счастье, о чем во сне бредишь, а вот то счастье, на чем сидишь да едешь.*

Príslovie *Не курочка (счастье), не прикормишь* sa geneticky spája s rituálmi sviatočného veštenia, kedy sa dievčatá o svojom osude, predovšetkým o manželstve, o budúcom partnerovi dozvedali podľa toho, ktorý z predmetov (voda, chlieb, zlaté, strieborné a medené prstene a pod.) začne sliepka kľuvať ako prvé (pozri

¹ Napr. české „zboží“ – tovar.

² Napr. slovenské „zbožie“ – obilie.

³ «Самое слово бог первоначально означало...fatum. В санскрите ему соответствует bhagas (от bhag – делить) – часть, доля, отломок, а потом счастье и высочайшее существо, имущее в своих руках всякие дары и разделяющее их между смертными» и далее: «с-божие аналогично с словом с-частье: в разных славянских наречиях оно означает или вообще – имущество, достояние, богатство, или в частности – хлеб, главное богатство земледельца» – preklad P.A.

⁴ Rovnako ako tomu bolo i na Slovensku až do 50. rokov 20. storočia.

Zalybin, 1990: 16-17); takýmto spôsobom sa sliedka stávala zvestovateľom osudu, nadchádzajúceho šťastia alebo biedy.

Obraz, použitý v prísloví *Счастье не батрак: за вихор не притянешь*, je svojim pôvodom späť so starovekými personifikáciami Osudu a Šťastia v ľudových rozprávkach, povestiach, piesňach (bližšie pozri Afanasev, 1995-3, 194-206). V nich Šťastie-dobré vystupovalo ako verný sluha, paholok, nádeník, pomocník človeka, a jeho antipód Šťastie-zlé – ako lenivec, sedmospáč, lump a pijan.

Viera v to, že šťastie pochádza od Boha, sa prejavovala nie len v tradíciách „Božieho súdu“, hádania budúcnosti a „veštenia“, ale taktiež vo zvyku losovať (*метать жребий*¹) v nejasných situáciách a získaný výsledok chápať ako rozhodnutie vševéduceho božstva. Odtiaľ pochádza i jedno z významov slova „жребий“ – „údel, osud, šťastie“ a ustálené frazeologizmy, napr.: *Каждому свой жребий. От жеребья не уйдешь. Жеребий сыщет. Жеребий святое дело* – nepochybný, nesporný osud. *Жеребей – Божий суд. Жеребий метать, после не хлопотать* – nesťažovať sa, nenarikať. *Таланец братец, жеребеек батюшка. Жеребий дурак: родного отца в солдаты отдаст* (príklady z Dal', 1981-1: 534). V Rusku „метание жребия“ malo často formu pokonávania sa, akéhosi súťaženia (конания): *конаться – меряться по палке или по веревке, метать жеребей*» (Dal', 1981-2: 149). Je očividné, že s týto obyčajom je v podvedomi spojená blízkosť konceptov šťastia a palice, ich metonymické porovnanie, napr. *Счастье, что палка: о двух концах*, malo v neskoršom vývoji za následok podčiarkovanie ich protikladnosti v prísloviach ako napr.: *Счастье не палка, в руку не возьмешь и Счастье не кляп²: в руку не возьмешь*.

Obyčaj rozlosovania bol neskôr prenesený i do oblasti hier: „конаться“ – „означать кого для выхода счетом, в играх», «считаться конами, в бабки» (Dal', 1981-2: 149) – rozpočítavať sa; „кон“ – «поприще, место игры, постановки» – miesto pre hru; „конить“ – «в играх, где бросают бабку, палку: перекидывать, бросать далее» (Dal', 1981-2: 154) – triafať ďaleko, prehodiť cieľ. Rovnako i negácia identickosti šťastia a hry vo výrokoch *В счастье – не в чурки (играть): из руч не убьешь; В счастье – не в бабки (играть): свинчаткой кону не выбьешь* nie je náhodná, ale je založená na ustálených asociáciách.

Všetky vyššie uvedené príslovia, ktoré podčiarkujú neidentickosť šťastia s tak rôznymi objektmi ako krava, kôň, sliedka, paholok, palica a hra, sami osebe predstavujú usporiadaný systém, ktorý reflektuje najstaršie chápanie osudu a šťastia. Fixované v nich vnímanie šťastia najvýraznejšie zodpovedá dvom mytologickým modelom osudu – Osudu nadeľujúcemu a Osudu hravému (pozri Arutyunova, 1999: 624-628). Naviac, objasňujúce časti daných prísloví (*претоже С*), bez ohľadu na ich rôznorodosť, systematicky poukazujú na fatalistický vzťah ruského národa k šťastiu, ktoré sa nedá ani skrotiť (*взять в руки*), ani osedlať (*хомута не наденешь / не взнуздаешь*) alebo prikrímiť, ani priblížiť (*притянуть за вихор*), ani podojiť, t.j. využiť (zneužiť) podľa svojho uváženia, ani dobiť cieľnou činnosťou (*из руч не убьешь, свинчаткой кону не выбьешь*), ani dopredu predpovedať, kvôli nepredvídaným zvratom (*не везет по прямой дорожке*).

¹ V slovenčine danému výrazu najvhodnejšie zodpovedá frazeologizmus *Hádzať / hodiť si korunu*, ktorý však plne nekoreluje so všetkými konotáciami ruského *метать жребий*.

² „Кляп“ – kolík, handrový šúľok, alebo palička, šikmo zrezaná, alebo zastrúhaná na koncoch, do ktorej sa udiera palicou v snahe dosiahnuť, aby vyletela do vzduchu (RSS, 1989: 209; Dal', 1981-2: 123)

Parémie sú spojené s mýto-poetickým modelom sveta nie len geneticky. Pochopiť prvoplánový (prvotný) zmysel mnohých známych prísloví pomáha ich usúvzťažnenie s modelom sveta, svetonázorom Starých Slovanov, ako aj s motívmi a obrazmi druhých folklórnych žánrov. Binárny model, ktorý tvorí systémové jadro každého príslovia, sám osebe predstavuje archetypálny model poznania sveta tak, ako sa zrodil v hĺbkinách mýtu, tvorí základ naivného i jazykového obrazu sveta, pričom si zachováva svoj význam v normatívno-hodnotovom priestore súčasnej kultúry.

References

- ADAMKA, P. 2009. Koncepty „nas“ – „cudzi“ a hľadanie vlastnej narodnej identity. In: *Europske kontexty interkultúrnej komunikácie*. Nitra: FF UKF, pp. 355-359. ISBN 978-80-8094-564-0
- ADAMKA, P. 2011. Carovny svet pohanstva (ruske kulturologické minimum pre studentov etnológie). In: *Kľucové kompetencie pre celoživotné vzdelávanie*. Presov: PU, pp. 24-32. ISSN 1338-3388
- AFANASEV, A.N. 1995. *Poeticheskie vozzreniya slavyan na prirodu*. Moscow: Sovremenniy pisatel'. ISBN 5-265-03309-2
- AIRAPETYAN, V. 2000. *Russkie tolkovaniya*. Moscow: Yazyki russkoi kul'tury. ISBN 5-7859-0180-3
- ARESTOVA, O.N. 2011. Intuitive understanding of proverbs. In: *Voprosy Psikhologii*, n. 2, pp. 129-138. ISSN 00428841
- ARUTYUNOVA, N.D. 1999. *Yazyk i mir cheloveka*. Moscow: Shkola "Yazyki russkoi kul'tury". ISBN 5-7859-0027-0
- AVTONOMOVA, V.N. 1988. *Rassudok. Razum. Racional'nost'*. Moscow: Nauka. ISBN 5-02-007939-1
- BOCHINA, T.G. 2003. *Poslovica i yazykovaya model' mira, ili pochemu Rabota ne volk: v les ne ubezhit*. In: *Russkii yazyk v shkole*, n. 5, pp. 81-83. ISSN 0131-6141
- BOCHINA, T.G. 2013. *Russkie posloviцы o schast'e*. In: *Frazeologiya v mnogoyazychnom obshestve: sbornik statei mezhdunarodnoi frazeologicheskoi konferentsii «EUROPHRAS»*. Kazan: Tatarskoe respublikanskoe izdatel'stvo «Heter», pp. 244-251.
- BOCHINA, T.G. 2002. *Stilistika kontrasta: Ocherki po yazyku russkikh posloviц*. Kazan: Izdatel'stvovo Kazanskogo universiteta. ISBN 5-7464-0760-7
- BUSLAEV, F.I. 1861. *Istoricheskie ocherki russkoi narodnoi slovesnosti i iskusstva. Russkaya narodnaya poeziya*. Sankt-Peterburg: Tipografiya tovarishchestva "Obshchestvennaya pol'za".
- DAL', V. 1981. *Tolkovyi slovar' zhivogo velikoruskogo yazyka*. Moscow: Russkiy yazyk.
- DEGLIN, V.A. – BALONOV, L.YA. – DOLININA, I.B. 1983. *Yazyk i funktsional'naya asimetriya mozga*. In: *Uchenyye zapiski Tartuskogo universiteta*, n. 635. Tartu, pp. 31-42.
- HALIZEV, V.E. 2002. *Mifologiya XIX – XX vekov i literatura*. In: *Vestnik Moskovskogo universiteta. Ser.9. Filologiya*, n. 3, pp. 7-21. ISSN 0201-7385
- HORSKY, M. 2009. *Konceptualizace času v českých a ruských proverbiálních rčenicích*. In: *Slavia*, vol. 78, n. 1-2, pp. 89-100. ISSN 00376736
- KASEVICH, V.B. 1996. *Buddizm. Kartina mira. Yazyk*. Sankt-Peterburg: Centr "Peterburgskoe Vostokovedenie". ISBN 5-85803-050-5
- KRUSHEVSKII, N.V. 1998. *Izbrannye raboty po yazykoznaniiyu*. Moscow: Nasledye. ISBN 5-201-13322-3
- MIFY narodov mira: *Enciklopediya*. 1991. / Red. S.A.Tokarev. Moscow: Sovetskaya Enciklopediya. ISBN 5-85270-016-9

- NICIPORČIK, E.V. 2014. „Better to Die Than" About paradoxes of preference in paremiological pictures of the world. In: *Studi Slavistici*, vol. 11, pp. 123-141. ISSN 1824761
- NIKOLAEVA, T.M. 2000. *Ot zvuka k tekstu*. Moscow: Shkola "Yazyki russkoi kul'tury". ISBN 5-458-22978-4
- PERMYAKOV, G.L. 1988. *Osnovy strukturnoi paremiologii*. Moscow: Nauka.
- PIVOEV, V.M. 1991. *Mifologicheskoe soznanie kak sposob osvoeniya mira*. Petrozavodsk: Izdatelstvo Kareliya. ISBN 5-7545-0548-5
- POTEBNYA, A.A. 1989. *Slovo i mif*. Moscow: Pravda.
- RSS. 1989. *Rusko – slovensky slovník*. Bratislava: SPN. ISBN 80-08-00909-8
- SCHUKLINA, T.J. 2014. Binary oppositions as a way of representing the Slavic culture (in the context of the Russian proverbs). In: *Life Science Journal*, vol. 11, n. 10, pp. 638-641. ISSN 10978135
- SHANSKII, N.M. 2003. V dvuh slovah. In: *Russkii yazyk v shkole*, n. 5, pp. 51. ISSN 0131-6141
- SHUL'GA, R.P. 1993. *Iskusstvo v mire obydenngo soznaniya*. Kiev: Naukova dumka. ISBN 5-12-003802-6
- SLAVYANSKIE drevnosti: *Etnolingvističeskii slovar*. 1995. / Red. N.I.Tolstogo. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya. ISBN 5-7133-0703-4
- ZABYLIN, M. 1990. *Russkii narod, ego obyčaj, obryady, predaniya, sueveriya i poeziya*. Reprintnoe vosproizvedenie izdaniya 1880 g. Moscow: "Kniga Printshop". ISBN: 5-7160-0001-1
- ZHOLKOVSKII, A.K. 1978. At the intersection of linguistics, paremiology and poetics: On the literary structure of proverbs. In: *Poetics*, vol. 7, n. 3, pp. 309-332. ISSN 0304422X
- ZOLOTOVA, G.A. – ONIPENKO, N.K. – SIDOROVA, M.YU. 1998. *Kommunikativnaya grammatika russkogo yazyka*. Moscow: Institut russkogo yazyka RAN. ISBN: 5-88744-050-3

Words: 4652

Characters: 33 347 (18,53 standard pages)

*Prof. Tatiana Gennadievna Bochina, DrSc.
Department of Russian as a Foreign Language
Institute of Philology and Intercultural Communication
Kazan (Volga) federal university
Kremlovskaya 18
420008 Kazan
Russia
tbochina@yandex.ru*

*Mgr. Pavol Adamka, PhD
Language Centre
Faculty of Arts
Constantine the Philosopher University in Nitra
Hodžova 1
949 01 Nitra
Slovakia
padamka@ukf.sk*